

VII

126/83

пор. 4042/83

ЛАЗА КОСТИЋ

Још увек се место имена *Лаза Костић* говори литерарно-критичка поштапалица *слугај Лазе Костића*. Први наш корак не у случај Лазе Костића него у врло сложену проблематику тога врло изузетног бића, окреће нас класици, хеленизму. И окреће нас тамо потпуно оправдано.

По основним цртама свога духа Лаза спада у категорију класичних песника у грчком смислу. Два домаћања његова јесу два најтежа и највиша домаћања поезије. На једном крају лирска песма. Али она класична лирска песма, грчки лирска песма која не сме бити тежа од лептира, дакле не сме заправо садржати ни осећај, него само грациозну стилизацију осећаја. На другом крају одмах оно најтеже, теже и од олова, трагедија. Од прве, од сасвим зелене своје младости Лаза улази у схему чисто хеленског обрасца; одмах даје савршене лирске песме саздане од саме грације; и одмах, са 23 године, већ носи трагичну нашу династију Црнојевића, и ради поједине сцене за *Максима Црнојевића*. Између лирике и трагедије распон је огроман. А тај огромни распон значи један запети духовни лук преко празног простора који има да остане усамљена агонска, тркачка стаза маште и ума. На тој се стази смелом тркачу дешавају сви „случајеви”: ту пресрећу уметника љубоморни богови, ту стижу човека човечна малаксавања. На тој дугој агонској стази носио се са „случајевима” и велики Гете, радио *Фауста* од двадесет и четврте до осамдесете године, и успут почињао и недочињао ваздан драма и поема. Али, једини на свету ваљда песник који је тачно уравнотежено био толико срећан колико несрећан, могао је Гете да поцепа и побаца фрагменте. И Лаза Костић је међупростор попуњавао искушењима, разноврсним спевовима у које је уносио одломке драгоцене лирике, и у којима је мрвио оно што је целином и пунином требало ући у трагедије и драме...

Људи, пријатељи, читаоци и критичари нису у Лази осетили хеленизам, нису подвукли класику, нису стављали песнику потраживања класична. Одвише брзо и одлучно, па и судбоносно су Лазу прикачили романтичарству Шекспирову. Међутим, оно што рекосмо: на једном крају лепршава лирика, на другом судбинска трагедија, то није Шекспир, то је хеленизам. Шекспир би водио у сасвим други пут. Шекспир је живео у доба ренесанса и краљице Јелисавете; то је доба избаћивало моћне карактере на очиглед

улице. То је било доба драматичног управљања државом; време драмских комплота и трагичних крвавих сцена из дана у дан. Шекспир је на двору краљичину, у Тауеру, на улицама Лондона имао готове велике драме; али такозвану судбину видео је при том у рукама Јелисаветиним. Она грчка судбина, из које, како стоји у Софокловој *Антигони* „смртноме није допуштено да утекне“, са том судбином Шекспир није радио. А Лазу је у замисли о трагедији *Максим Црнојевић* баш та судбина руководила.

Максим Црнојевић потиче из наше народне песме, присно сродне Лази духом и дикцијом; а трагични мотиви наше народне песме судбински су. Они су дакле падали на Лазин класични нагон и класичну културу. Пре Шекспира је Лаза заволео Грке, и то кроз читање у оригиналу, не кроз преводе, као Шекспира, у први мах. Драма и трагедија старих Грка изашла је из мита; не само мита о боговима, него и мита о човеку; а мит је најбоља школа, и до данас, за тајанствене силе у судбини човека. За лудило љубави, на пример, нема ни данас бољег тумачења од Аморове стреле. Кроз мит су Грци дошли до тачне уметничке концепције трагизма: кад јунак и гениј малаксава и **Та**да, иза тога стоји судбина. Лазин *Максим* нема, по шекспировски, везе са карактерима и материјалним околностима. Трагедија *Максимова* долази као муња. Максим је одвише леп младик: биће дакле одгоре послан урок, судбина, болест, да лице раздрпа и црнилом затамни. Лепота има да постане ружноћа. Разбити човеку лик до нераспознавања, то је ударац богова. Сетимо се другог случаја наше народне песме: невесте бајактара Милића, лепотице из урокљива рода, која здрава читава умире на путу са сватовима својим, јер мора умрети, као и још осам њених сестара, јер смртни човек „судбини не умиче“, јер, опет према речма грчких трагичара: где судбина заљуља дом, ту следују пропасти генерација. Црнојевићи наши и Лазини били су типичан од судбине заљуљан дом. И турчили се и латинили, и женили и удавали у Венецију и из Венеције, али одржати се нису могли. Ударац судбине по Максиму је симбол за ударац судбине која ће заљуљати цео дом.

Према таквој концепцији је била и Лазина обрада. Савсим мало шекспировских чворова психологије и карактерологије; више сабласти, и много кобно замучених унутрашњих живота. Лаза је, класичним начином, свео трагичност на свега два вечна и класична људска осећања: на дивљење јунаштву и самопрегору, и на самилост према судбином ударенима. Лазине велике сцене у *Максиму* класичне су: монолози хероја и жртава, с лицем окренутим судбини.

Па зашто онда људи анализују *Максима* кроз Шекспира, праве од древног мита модеран мит? Зато што није довољно умицао судбини ни писац Максимов. На равне мере даровит за класичан и за романтичан стил, Лаза није доста умицао опаком искушењу богова који му много дадоше, па му онда много и позавидеше, није умицао искушењу: да смењује стилове, да меша стилове. У лирским песмама је остајао победник. А у *Максиму*, и још више у дугим својим поемама, подлегао је, како кад, помање, повише. Укрштао је Лаза у *Максиму* Шекспира са традицијом класичном, и хеленском и народном српском. Надодавао је на хиератичну једноставност класичне трагедије реторику Шекспирову, реторику вођену модерним, ренесансним интелектом који је све налазио у човеку и све тумачио из човека. Класичан стил, то је као висок, али раван гребен. Шекспиров стил, то су врлети, врлети духа и муње духовитости. Лаза је имао невероватне способности да може оба стила, да може најбоље, и оно друго најбоље. И састављао је најбоље и најбоље, али то су биле супротности, и има од тога понекад осетљивих повреда на истини уметности. Срећом, уосталом и логично, *Максим* је постао опера. Петар Коњовић, маестро Коњовић уједначио је стил, и патетика и трагика Лазине драме остају у величанству судбинских тајни.

Лазину лирику сачињавају кратке лирске песме и фино стилизоване баладице. Чувена балада *Минадир*, стварно је лирска песма. Лирска песма *Погреб љубави*, стварно је мала баладица. Та Лазина лирика чини најчистију нашу класику, и највиши степен код нас постигнуте оригиналности. У лирици се Лаза није огрешио о свој хеленизам, о класични закон поезије који за лирику тражи грацију и умилност па макар се о смрти радило. Има једна категорија Лазиних лирских песама која ће се моћи својски читати и после столећа. Песмица *Међу јавом и мед сном*, читаће се, ако нас буде, и после хиљаду година: кратка је, пенаста, умилно весела и умилно очајна, класична је. Она гласи:

Срце моје самохрано,
ко те дозва у мој дом?
Неуморна плетисанко
што плетиво плетеш танко
међу јавом и мед сном.

Срце моје, срце лудо,
шта ти мислиш с плетивом?
К'о плетива она стара —
даи што плете, ноћ опара,
међу јавом и мед сном.

Лаза се није утискао ни на Грцима, ни на Французима,
ни на Немцима. Стоји, свој.

Срце моје, срце кивно,
убио те живи гром!
Што се не даш мени живу
разабрати у плетиву
међу јавом и мед сном.

У ~~те~~ те песме које се не боје ни хиљаду година, долази и *Минадир*, први пут у нашој поезији оно што је и за богове ново, спој смеха и плача, и што ће Лаза, као још један јединац у класичној лирици модерне Европе, Јеврејин Хајне, скупо платити боговима.

Што је сиљан, што је славан
краљ Рамсезит од Мисира —
таке силе нигде нема
од Индуса па до Нила.

А у продужењу, после фино стилизоване, од сваке животне и сваке поетске праксе опране љубавне историје, ~~долазе~~ *најзад* ~~две~~ две грациозне завршне строфе, иако је пало и издахнуло неколико љубавних жртава:

Повише им бело тело
у покрове од папира,
а по њима написаше
од љубави шта све бива.

Исписаше љубав њиху
на покрову од папира —
нема такe приповести
од Индуса па до Нила.

Додаћемо још по једну строфицу из *Погреба љубави*, и, *После погребa љубави*:

Разболела се љубав
у твоме драгану,
разболела се часком
и часком изда'ну...

★

Сахранио сам љубав
дубоко у земљу,
де дуси и вампири
свој конач узимљу...

и запитаћемо онда: да ли то не тражи музику, да ли то не тежи да се, као код Грка, споји неминовно са музиком, и рашири међу широким слојевима, који песму запевају тачно

кад треба, кад душа мора кроз песму да одуши. И запитамо још ово: где су премци таквој Лазиној лирици и баладици ако не тамо где стоје они без премаца, где стоји, на пример, Хајне, са својом баладицом о Мухамеду Азри што је „сваким даном блед и блеђи“, јер

племе је моје Азра
што умире ако љуби.

и где стоји Гетеова бесмртна лирска баладица о дечку и ружици која неће да трпи да буде узбрана, али буде узбрана, и трпи:

ружо, ружо, румен-ружо,
у градини ружице,

или где стоји она грчка о Амору који је на плъуску покисао, куцнуо на врата и пробудио младића; младић му угрејао ручице и исцедио воду из косице; а Amor се онда још само запитао: да ли није омилиставио од кише коноп на луку. Запео је, окинуо, погодио младића,

о, непознати младићу, о,
љук ето није настрад'о,
ал' страдаће срце твоје.

У те савршене лирске песме иде и једна из сасвим позних година песникових. „Зар мени старцу, на дну живота“ — јаукуо је Лаза кад му је са својим заносом дошла млада Ленка Дунђерски. Али пре но што ће млада девојка очекивано умрети, и пре чувене љубавне песме из које узесмо горе наведени стих, пре тога је Лаза написао са истим дахом и махом као и у младости, класичну лирску песмицу *У споменицу Ленки Дунђерској*. И то је један плетисан од плача и смеја, у пркос боговима. Песмица та иде у скакутавом ритму скерца, и иронија је и на старост и на младост, са духовитим рефренима: *Благо Теби и Куку Теби; Куку мени и Благо мени*. Завршна строфа, која се надовезује на контраст маторог Лазе и младих просаца око Ленке, гласи:

А што кукам? Да сам и ја
у том јату челебија,
око Тебе што се вија,
па да ме се у тој чети
Твоје срце само сети
кад икамо куд одлети —
тад би било куку-леле!
Све би муке на ме селе.

Ал' овако, све једнако,
 док се млађем пехар пени,
 те му збори: „Жен' се, жени,
 докле ти се свет зелени!“
 Ја, осаман у селени,
 од јесени до јесени
 певам срцу: мирно вени!
 Благо мени!

Је ли то стил и транспозиција, или није? Је ли то класична лирика или није? Је ли то ~~стих~~ грација или није? Је ли то био, или није, кратак кресак креснице, дивна муњина плава светлост која запали читаву шумицу, и згасне и оде, и само у срцу човека што нешто помало боде... Где сте, музичари и композитори, да се додате овом великом лиричару, да компоујете сав Лазин лиреки хеленизам, од три или десет строфа, свеједно. Једно је и друго лакше од лептира. Или не знате за класични божји и класични грчки закон: да суза, у лирици, има да кане у хумор, да хумор има да блиста од сузица.

оригинал

Сувише је све добро почело у младом Лази. Младић од двадесет седам година, још и у раскопшој долами Милетићева омладинца и сина имућног оца, Лаза је морао личити на полубога. Уходила га је дакле љубомора богова. Сустижала га је коб. У којем облику? У тешком. Песник гигантских залета; архитект за поезију трагичну, моћну као катедрала; песник свих проблема, и сав од драмских пркоса за велики коштац, тај песник неће после *Максима Црнојевића* написати више ниједну класичну трагедију, судбинску драму у стиховима, са монолозима окренутим боговима и тајнама. А живеће тај песник седамдесет година, и дочекаати педесетогодишњицу рада. У познијим годинама доћи ће још национална историјска драма из живота Срба у банатској крајини *Пера Сегединац*. Биће то Лазе достојно дело, патриотски принос националног борца Лазе Костића, трајно позоришно дело, али ће то бити *фрагмент* оне велике, у ваздушним линијама свима нама јасне зграде око Лазе и његових великих, ретко великих способности. Incipit tragedia. Изrekli смо кобну реч, клетву богова, име проблема: изrekli смо реч *фрагмент*. „Фрагмент“ ће постати по Лази зрелих мушких година и карактеристичан и оминозан. „Фрагмент“ ће бити узрок да Лаза са скепсом прими вест о припремама за његову педесетогодишњицу рада. Сувише је добро видео Лаза читаве деценије штурог рада. И видео низ година од самих новинских чланака, сатиричних епиграма и разних писама. Видео усамљене две драме. Видео да ће он, Лаза Костић, који је као највећи песници добио божанску лакоћу да каже све што га узнемирава и мучи

— ein Gott gab mir zu sagen was ich leide, певао је Гете — видео је Лаза да ће умрети „неисказан“, и написао у заранке живота, као увек, храбре и елегантне стихове, иако горке:

Неисказан још оста
неисказани јад.
Неисказано доста
што боли теж сад.

„Фрагмент“ великога песника Лазе почиње са оним низом његових дужих и дугачких песама и поема које су највећим делом само у фрагментима на висини. Ту спадају, од познатијих и најбољих: *Дужде се жени*, *Бурђеси ступови*, *Међу звездама*, *Спомен на Руварца*, *Самсон и Далила*, *О Шекспировој тристагодишњици*, *Прометеј*, итд. Шта је радио Лаза? Напустио велики коштац, ушао у фрагменте великог и моћног свог сна. Ушао је у романтичну агресивност, певао, он, Хелен, увученој застави на новосадском магистрату. Приближио је план политике и план књижевности. Пронашао је, да се послужимо савременим нашим речником, склоништу поезију испред велике вокације своје: да нам остави не само *Максима*, него класичну трагедију, у низу трагедија, као Расин Французима. Од елемената најбоље лирике и од измрљених драмских визија и концепата градио је Лаза дугу наративну песму, националну баладу, митску баладу, пригодну песму. Стваралац драмског кова, Лаза је у те песме уносио множину мотива, комбиновао праве сцене са дијалозима и монолозима, постављао проблеме. Покушавао да и мимо трагедију и драму дигне на ноге све поетско у себи и све легендарно у српству. Али су те поеме биле тесан калуп за Лазу драматичара. Дах се пресецао; мотиви се без довољно везивног штофа ређали, или се штампарском звездицом неочекивано мидали; стилови се сударили и кршили; речитост је кипела. Лазина ускипела речитост многа је критикована и осуђивана. Тешко ју је бранити. Може се само напоменути да и ту има судбинског. Сви силовито речити и темпераментни кипели су; сви који су врли, понекад су прекипели. И романтичар Виктор Иго, и бесмртни класичар Есхил. Римски књижевни теоретичар Квинтилијан оставио је оцену: да је Есхил. био речит „често до порока“, *saepe usque ad vitium*.

У поемама Лазиним има раскошних ритмова и рима, потресних визија, али због стегнутости простора, због скљештених драмских тенденција страдају често ситуације, језик, уметничка истина. Шта ће у апотеози о Шекспиру расни мотив српског народа? А ако хоће нешто, не може упасти поводом чега било, и ићи до Душанове крви и српских тврдих глава, да би, на крају, завршио са правом зврчком Шек-

спиру, који ни жив ни мртав никада није изазвао српски пркос. Од целе те песме остаће само фрагмент, први део поеме, јединствен и сливен и поетичан по замисли и реторици. У тамној средињевој балади о палевини Бурђевих ступова има формално градација свих пет чинова једне трагедије; има, на крају, тајанствени летописни мир и мук над ужасима историје и људских судбина. Али има наизменично два баладична стила: онај народне песме, и онај књишке романтике, и Лаза и једним и другим влада, али заједно они не могу да чине симфонију. И тако се онда деси да у описни језик за цичу зиму, пустош горског краја под дебелим снегом, дођу у обзир изрази: „божји смехутак“, и, за снег, „бели skutак“. Речи су дивне и слик је славан, али то убија истину сцене. На другом месту у истој поеми, у другом фрагменту, имамо зато овај сажети, прости, скроз истинити, до сржи костију убедљиви опис вечери око усамљеног манастира:

Вече је дошло, сутон се хвата,
од звездица златних завеса пада...
склопљена су врата зимнога дана,
и склопљена стоје врата самостана.

Једна од најлепших међу тим дужим поемама, међу тим измрвљеним националним драмама, јесте *Дужде се жени*, са читавим низом мотива и проблема одмах, тако да кажемо, у првом чину. Момент је, кад се Венеција опростила страшне епидемије; кад ће дуждева ћемија да заплочи на пучину и дужд бацти прстен и венча се с таласима; кад се доноси решење да ће се, из благодарности, зидати дивна црква Богородици од спасења, црква *Santa Maria della Salute*, а за подлогу цркве сећи и посећи силне славенске шуме у Загорју, у Далмацији, којом је тада владала Венеција.

Ћемија плочи, богата, златна,
у море стере везена платна,
море се пред њом весело пеи,
дужде се жени!

Лаза је у овој поеми жалио сечу славенских шума за латинску цркву, и патетично описао сечу горе. Драмску своју поему је наставио: од века кад је Јадран био дуждев, до века кад су Јадран и његова вила дочекали слободне Славене, Србе, Црногорце, после пада Никшића и изласка на море са Барем и Улцињем. Али са тим новим мотивом и новом атмосфером, стил Лазин је пао. Романтика је погледела. „Никшић се пред’о“, то је много непоетска, новинарска реч. И ова би се Лазина поема морала пререзати. Остао

би за узорну антологију први фрагмент, са фантастичним театром Венеције.

Када проучавање Лазе Костића дође до Лазиних искли-
завања, гледишта и поступци се рачвају. Једни се предају
чисто естетској анализи, и долазе на махове до тешких за-
кључака утолико пре што мешају јако са slabим, и мешају
преводе из Шекспира са оригиналном поезијом. Други,
правдају песника и уметника политичким његовим невоља-
ма. Они први, естетичари, морали би што пре приступити са
целим стручним апаратом једноме послу који се, како може
и зна, постепено већ и сам ради: морали би саставити једну
антологију Лазиних песама од чистих и најбољих вредности,
која би се антологија делимично састојала и од фрагмената.
Срећа у невољи би била: да су фрагменти драмски обдаре-
ног Лазе врста чинова, врста целина, или бар заокружених,
не пребијених фрагмената; фрагменти су, не фрактура. Она
друга врста критичара вуче нас у питање сасвим посебног
карактера: да ли моћног ствараоца, може, или не може
искварити и дотући политика и јавни живот? да ли велики
песник и писац судбоносно зависи од свакидашњице, од
мува и обади у животу? Историја светске књижевности до-
казује да су сви велики писци имали свакидашњицу, и у
њој политику државну или друштвену, или обе, али то ства-
раоца није могло пребити. Каже додуше Владика Раде на
једном месту:

Може сила, када добро стегне,
учинити да плаче сушина.

Може, ако негде у сушини има плача. У великом човеку
не сме бити плача! А за страдања, чули смо Гетеа: мени
даде бог како ћу их казати — казати их кроз храбру песму
а не кроз плач, кроз Фауста и Прометеја а не кроз сломље-
ности живота и рада. По нашем мишљењу, моћног ствара-
оца и човека не може пребити краљ Милан и кнез Никола,
политичка странка у Београду или Новом Саду, Јован Ри-
стић и поверљива акта, новосадска *Застава* и Јова Змај —
баш као што Лаза са својим понекад политички инфичира-
ним написом није пребио Змаја — не може великог чо-
века расплакати, или до краја исцедити никоји Сумраковац,
никоји срески начелник и полиција, никоја паланка или
село, једном речју, никоја свакидашњица која не крије суд-
бину него крије муве и обади. У висинама нема мува ни
обади. Орла може ударити по глави само божја рука, суд-
бина, трагедија. Лазина политичка активност у Војводини,
Србији и Црној Гори није само мучан, него и светао вид не-

гова живота. И заиста дубљи су, судбински су разлози разлог што је код Лазе после махова и плодова настала штупина; што је с неким пркосним нехатом пропуштао нехате; што је у негативним критикама читао не оних десет процената који су садржали суштину тачне оцене, него оних деvedесет који су га дражили као унижење.

И с тим смо дошли до проблема Лазина карактера, до великог проблема даровитих и изузетних људи у оној Војводини која је постојала у иностранству. То је проблем још неприказан и „неисказан“, јер још није уметнички довољно исказан. После *Максима* Лазе Костића, и *Сеобе* Милоша Црњанског, и започете серије романа Милана Кацанина, Војводина није пружила ни велику трагедију ни велики роман са читавим комплексом лица, који би приказали све карактеристике, све екстреме војвођанског карактера, нарочито у великом човеку и борцу - ствараоцу. Монографије војвођанске не иду колико треба, и куда треба, у дубину! А Србијанци су монополисали најбаналнији тип Војвођанина, и још после доброг ручка. Међутим, проблем војвођанског карактера проблем је целокупне српске културне историје. А затим, није тачно, скроз је нетачно да Војвођанина карактерише симетрична постепеност у нарави и карактеру. Живот у иностранству доносио је са собом да је и просечни Војвођанин остајао неповерљив и немиран и расрдљив. А изузетни људи су били и остали налетци, експлозивни, својеглави, неусаветни. Светозар Милетић, Ђура Јакшић, Јаша Игњатовић, Иларион Руварац, Лаза Костић, да останемо при мртвима, и да додамо само још жива Милоша Црњанског, који је далеко и не чује нас. „Што рекох, рекох; што писах, писах; а ако не ваља, о моју главу!“ А да је српска глава доста тврда, писали су Војвођани: Бранко Радичевић и Лаза Костић. Аустрија и Мађарска изнеговале су тај тип Србина Војвођанина у свима градацијама. Лиричар Јакшић нема љубавну поезију. Нема времена за њу, јер треба ударати и по Србији и по Војводини. Ђурина велика страст је у карактеру: војвођанска отрована страст, јер кад карактер никада не спава, човек је што и динамит. Лаза Костић, у основи својој не љубавник, не сентименталац, не Ромео, напротив, бескрајно рафиновано узбудљив интелектуалац, тај Лаза има савршене љубавне песме. Ромео је он само превео са енглеског; а код своје куће некуће пева се: *Прометеј... ха, ха, ха!*

ал' не дршће Прометеј, не дршће титан,
на камену, на станцу прикован

а бојишна песма Лазина, за разлику од Ђуриних, носи наслов *И-ју, ју, ју, ју*:

Све делије мушке,
голи мачеви,
а девојке пушке,
јаук напови.

Девере им звезде,
виле кумују,
за куршумом језде —
И-ју, ју, ју, ју!

Продужите последње у, и метните бе знак пред модулацију. Балада! Грозна српска балада. Не треба крв, ако је песник заиста велики песник, зна шта је и како се врши модулација и транспозиција, ако велики песник зна шта је велики стил и поетско стилизовање.

Војвођанин са великом вокацијом, то је у прошла времена значило готову трагедију. Можеш моћи и знати што хоћеш, не можеш ништа постати и никуда се попети. Изузетан, можда и велик, нигде ниси потребан, чак ни употребљив. Ко ће да ти даде своје име? Ако си музичар, у које земље музику спадаш? У које земље сликарство спадаш? Можеш ићи да молујеш сеоске цркве. А у које земље литературу спадаш? Немаш државе, ни печата; ни своје хиерархије у коју би нормално ушао било на високу грађанску дужност, било на висок уметнички ранг. Шта настаје у даровиту човеку, у моћној природи? Распињање, беснило, стид од живота, мизантропија, самомржња, отрован карактер, бежање, ма куда, у Србију, у Црну Гору, у свет, до ђавола. А када вас ни Србија ни ђаво пеће, онда у ону познату, доста одљудну вишу културу у којој се некако курјачки смиривали многи виши типови војвођански пошто су за собом спалили све мостове амбиције. Остајало је тим људма једно: став неког сепаратизма; избеглиштво из живота у којем се не зна шта је право а шта криво; у којем се не види циљ; а ако се види, није јасно да ли се њему иде преко победа или преко пораза. Ето проблем некадашњег изузетног човека у Војводини: или ући, заглибити се у норму пукe обичности; или узети неки трајно ненормалан став пркоса на све стране; ући у одвратност према сваком увиђању и попуштању. И отуда набусити, често болесни и луди, а свакако рогати отпор према свакој ревизији онога што смо и што смо радили, макар и да смо рђаво радили, макар могли исто то далеко боље урадити. Све, само не обрт унатраг, оборена глава, јер је оборене главе доста и сувише. Не стиже се никуда ни кад се ради добро, ни кад се не ради добро, и онда бар не одрицати самога себе! За несрећу, пркос даровита човека је лепа ствар, импозантна

ствар, слатка ствар. Ако не могу остварити *хоћу*, онда ћу бар остварити *нећу*.

Али то је трагично опредељивало војвођанске карактере. Утолико пре што је сва Војводина погрешним начином одобравала пркосне наклоности или даровите изузетности своје деце. Треба прелистати старе војвођанске локалне листове и видети са којим славословљем је „одлични српски син“ мажен. Од испита у гимназији почињу новински чланци о њему. Па се настављају: поводом дипломе, поводом доктората, поводом отварања адвокатске канцеларије, поводом женидбе. Ако је „одлични син“ додао и нешто штампано, или одржао јавно предавање, како да не буде и ту одличан и непогрешан онај који већ има низ новинских докумената за собом, низ потврда пред српским и несрпским живљем да је понос и нада, итд. А ако се одиста помолио талент, очигледно талент, слава српском Богу и српском сину, и песница туђинцима и туђини! Право идолопоклонство, са ваздан утврђених церемонија се постављало, примало, једнодушно практиковало. То је била врло комична страна једног у ствари дубоког очајања. Из тог очајања је изашло и нагло, сувише нагло провозглашење гениалности Лазе Костића. Ту се крије клица трагичности Лазе ствараоца, који, и изузетно обдарен, и изузетно културан за оно доба, и доста имућан од оца, није потонуо у велики и строг песнички рад, кад већ није отворио класичну адвокатску канцеларију „одличног сина“.

Да, Лаза Костић, доктор права, имао је храброст да *неће*, да неће адвокатску канцеларију. Он је правилно осећао да га друго зове. И пошао је, и добро пошао, али, као и Ђуру Јакшића, и друге, ништа га није правилно прихватило, утерало му здрави и потребни страх и од свог талента и од спољне критике. Нити своја држава, нити свој универзитет, нити своја академија, нити своја библиотека, нити своја уметност — ништа високо није било ни станица, ни контрола, ни критика. А српске локалне редакције и новине, и омладинске приредбе зар је то оно што уме прихватити један моћан али још неориентисан дар. Лаза је почео, прописно војвођански, да плута, да сељака, да одлаже рад, да се бави расправама, теориском естетиком, политиком, дипломатијом, новинарством. А време је одмицало, и фрагменти у животу и раду постадоше навика, па ~~и~~ судбина, па трагедија. Прошла могућност да се добије катедра и у Београду и у Загребу; оженио се Лаза није; очевину је потрошио; како је пролетео кроз два послаништва, црквеног и државног сабора, тако је пролетео кроз два поданства, србијанско и црногорско. Лаза натеже, бескућник је, постаје, што човек ни непријатељу не жели, вечити гост у фрушкогорском манастиру или код богаташа Дуњерских; лута сам

у Лозано
года —

Т да, историја је криваца греха. Али шта је од овега историјски значајна твора Лазага уопште није ништа! Да ли Богу, да ли Ваку? Да ли је, у ова времена, још садржајности са новим правима и задацима јером Већу, Црквеном, јером Манастирском?...

по Венцу, нити кога поздравља, нити нама деци одздравља. Шта је видео у себе загледани Лаза? Натраг гледајући, ништа тврдо озидано; напред гледајући, старост, сиротињу, а у души или ледену мудрост или лудо очајање. Још би било времена и снаге за рад, али богови и Војводина су Лазу уктели трагично, *фрагментом*. Нити је Лаза живео, нити је радио у јединству целе своје егзистенције. У драми *Лазиној Пера Сегединац* читамо стих:

ил' сасвим мудар, или сасвим луд.

Лаза је умео бити и много луд и много мудар, али ни једно ни друго са оном засићеном мером са којом стања и ставови у човеку постају доследне енергије и грудобрани.

Тако је Лаза ушао у свој последњи фрагмент. Око њега расте пустош. Сам је, иако се, ни сасвим мудар ни сасвим луд, под старост оженно бачком богаташицом. Нови сомборски буржуј крио је ипак песника Лазу Костића. Носио је песник у себи, као фиксну идеју, и један мајушни фрагмент некадашње своје поеме *Дужде се жени*. Носио је визију венецијанске цркве; можда звук њена лепог имена *Santa Maria della Salute*; и можда у том имену садржани крик Богородици која спасава. А с том визијом се плела друга једна, грчка визија, када су песника, кроз онај доживљај са младом девојком, једаред сасвим како треба ударили и бог Амор и бог Аполон, и понос и пораз, лепота и трагедија истовремено. Из тога је никла последња Лазина песма, дутачка романтична песма велике лепоте и пуног Лазина маха. У венецијанском стилу говорећи, та песма надире са шунтавином и прскавином ћемје која је са стотину весала одједаред ринула у море, на пучину.

Знате ли цркву *Santa Maria della Salute*? Она се диже на западној страни Венеције, изван града, на острву Сан Ђорђио. На њеној се куполи распрскава венецијанско сунце кад тоне. Сваки дан има у Венецији људи који желе да сами седе и не скидају очи са куполе, са латинске архитектуре која стоји на славенској основи. Пред вече, Сан Ђорђио и црква *Santa Maria della Salute* чине сцену поезије и смрти. Та црква ето ушла је још једаред у Лазину поезију, у његову лабудову песму. У првој строфи те песме Лаза се, за љубав лепоте која треба да је свачија, да везује исток и запад, Славене и Латине, Лаза се одриче своје некадашње срдне због сече славенских дубова и борова за темељ венецијанској цркви, и извињује се Богородици:

Опрости, мајко света, опрости,
што наших гора пожалих бор,
на ком се, устук свакоје злости,

блаженој теби подиже двор.
 Презри, небеснице, врело милости,
 што ти земаљски сагреси створ.
 Кајан ти љубим пречисте скуте —
 Santa Maria della Salute.

У једној лепој народној италијанској песми, неко заљубљен
 вапије пред Богородицом за помоћ, и обећава: *Ogni sabbato*
avreste la luce accesa, o Maria, — сваке ћу ти суботе палити све-
 ћу, о Богородице. Лаза Костић је Богородици поставио једну
 од најлепших и несагорљивих свећа: најсилнија љубавна
 песма српске књижевности носи наслов *Santa Maria della*
Salute, и грца, буја, луди и занесвешћује се кроз четрнаест
 строфа са тим рефреном. Та је песма велики дитирамб љу-
 бави, и велика химна трагедији. Није хеленског него ро-
 мантичног духа. Има од архитектонске чврстине и усправ-
 љености. Има од оргуљског бруја. Има од сукљања лаве
 и ватре, и има зато неколико тизгоретина. Али песма та је
 оно што је хтела бити, и што нам је још и требало од Лазе:
 не крик, него дуги урлик титана. Али титана који зна шта
 је стил, због чега је урлик испресецан тајанственом лита-
 нијом скрушења и умирања: *Santa Maria della Salute*.

T. K. K. K.
V. K. K.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

СРПСКИ КЊИЖЕВНИЦИ ОД СРЕДИНЕ XIV ДО ПОЧЕТКА XVII ВЕКА (Наставак)

Против католичког учења о исхођењу Св. Духа имамо
 из XVI века један полемичан спис, који је „исписао в
 кратце” „многогрешни и хужди в християнех” Василије
 „прозиваеми Никољски, от Дољнеје Русији”. Тај је спис
 састављен по наредби „господина Стефана Јакшића војво-
 де”. У спису се помиње и „Луфтор”, за кога се каже да је
 католички „учитељ”. Војвода Стефан Јакшић, син војводе
 Јакше, умро је „у великом граде Бечју” 28 јануара 1489
 год. Он је имао сина Стефана, који је као „господин вој-
 вода” потписао повељу манастиру Хиландару 26 маја
 1506 године. Ни један ни други Стефан, ни отац ни син,
 нису имали нарочитог разлога да се баве верским пита-
 њима. Трећи члан породице Јакшић који је носио име
 Стефан, унук првога а синовац другог Стефана, био је
 син прве жене војводе Марка Јакшића, оне „от Венеције”,
 свакако католикиње. Од три Стефанове сестре по оцу и по
 мајци само се најстарија Јована удала за Србина по по-